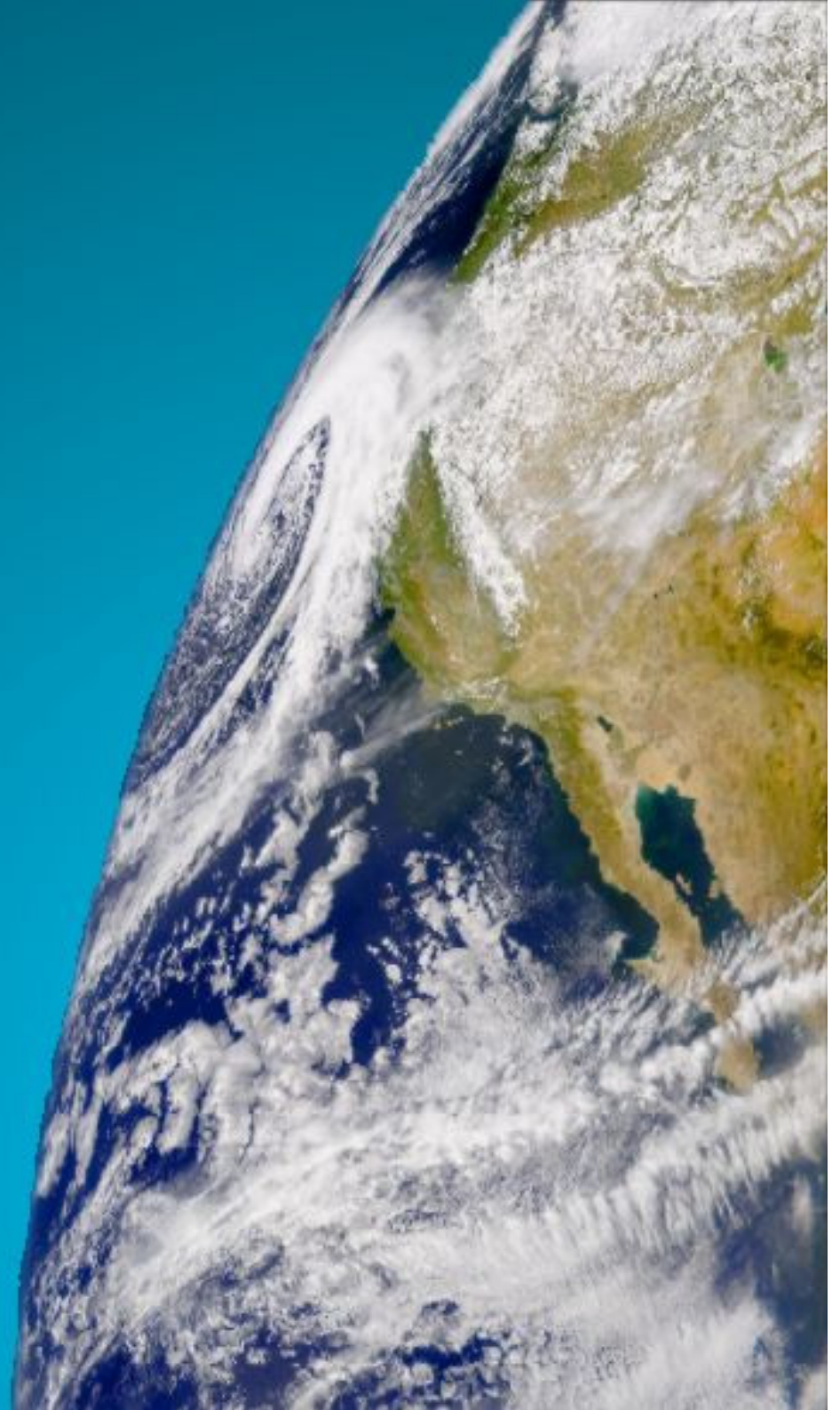

A levegő
nem csak
különböző
gázok
keveréke

A LÉGKÖRI AEROSZOL

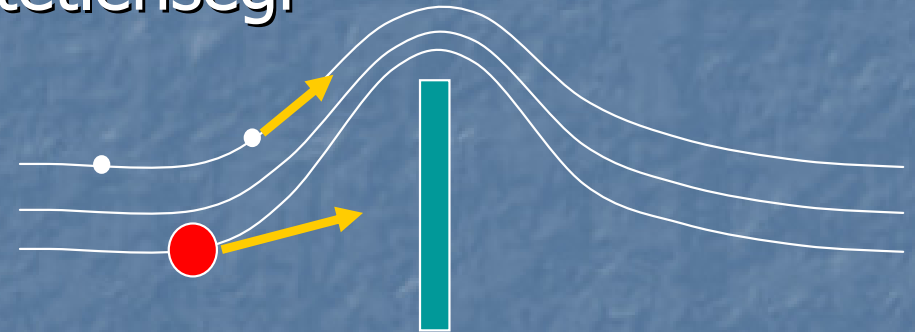
Aeroszol: gáznemű közeg és benne finoman diszpergált (eloszlott) szilárd vagy cseppfolyós részecskék együttes rendszere

gáznemű közeg: levegő

szilárd vagy cseppfolyós részecskék: aeroszol részecskék

Az aeroszol részecskék jellemzői:

- 1) Gravitációs ülepedésük lassú (a turbulencia hosszú időn keresztül a levegőben tartja a részecskéket)
- 2) A részecske mozgását a tehetetlenségi erő helyett a viszkozitásból származó erő dominálja (a részecske közelítőleg az áramvonal mentén halad)
- 3) Jellemző mozgásformája a Brown-mozgás, amelyet a gázmolekulákkal való ütközés vált ki (impulzus átadás)
- 4) Felületi rétegének tömege nagy a teljes tömegben belül (felületi kémiai reakciók)

Aeroszol részecskékről csak vízgőzben telítetlen levegő esetén beszélünk. A köd-, felhő-, csapadékcseppet nem tekintjük aeroszol részecskének.

Az aeroszol részecskék mennyiségének jellemzése:

- o darab-koncentráció $db/cm^3, db/m^3$ N
- o felület-koncentráció $\mu m^2/cm^3$ $4 \cdot r^2 \cdot \pi \cdot N$
- o térfogat-koncentráció $\mu m^3/cm^3$ $4/3 \cdot r^3 \cdot \pi \cdot N$
- o (tömeg-)koncentráció $\mu g/m^3$ $4/3 \cdot r^3 \cdot \pi \cdot \rho \cdot N$

részecskeméret nagyon különböző lehet →
→ méret szerinti eloszlás

$$\frac{dN}{dr} \quad \frac{dm}{dr}$$

hány darab/mennyi tömeg van $r \pm dr$ mérettartományban

Aeroszol részecskék mérete:

- legkisebb: molekulacsoport (~ 1 nm)
- legnagyobb: 10 - 20 μm (gravitációs ülepedés!)

max. esési sebesség: nehézségi erő = közegellenállás

$$\frac{4}{3} r^3 \rho g = 6 r \pi \mu v$$

$\left[\frac{4}{3} r^3 \rho g \right] = \left[6 r \pi \mu v \right]$
 $\left[10^3 \frac{\text{kg}}{\text{m}^3} \right] \quad \left[1,8 \cdot 10^{-5} \frac{\text{kg}}{\text{ms}} \right]$
 $\sim 13 \frac{\text{m}}{\text{s}^2} \quad \sim 1 \frac{\text{kg}}{\text{ms}}$

$$10^3 r^2 = 10^{-5} v$$

max. 10-20 μm

$$r = 0,1 \mu\text{m} = 10^{-7} \text{ m} \rightarrow v = 10^{-6} \text{ m/s}$$

$$r = 1 \mu\text{m} = 10^{-6} \text{ m} \rightarrow v = 10^{-4} \text{ m/s}$$

$$r = 10 \mu\text{m} = 10^{-5} \text{ m} \rightarrow v = 10^{-2} \text{ m/s} \\ = 1 \text{ cm/s !}$$

$$r = 100 \mu\text{m} = 10^{-4} \text{ m} \rightarrow v = 10^0 \text{ m/s} \\ = 1 \text{ m/s !!}$$

Aeroszol részecskék kiülepedése:

- nedves ülepedés (mint a gázok)
- száraz ülepedés (mint a gázok)
- gravitációs ülepedés (szedimentáció, minél nagyobb egy részecske, annál gyorsabb)

Minél nagyobb egy részecske, annál rövidebb a légköri tartózkodási ideje

Koaguláció (részecskék összetapadása):

aeroszol részecskék jellegzetes folyamata

koaguláció sebessége $\sim 1/r$ → minél kisebb egy részecske, annál gyorsabban olvad össze egy másikká

Minél kisebb egy részecske, annál rövidebb a légköri tartózkodási ideje

Aeroszol részecskék kiülepedése:

Minél nagyobb egy részecske, annál rövidebb a légköri tartózkodási ideje

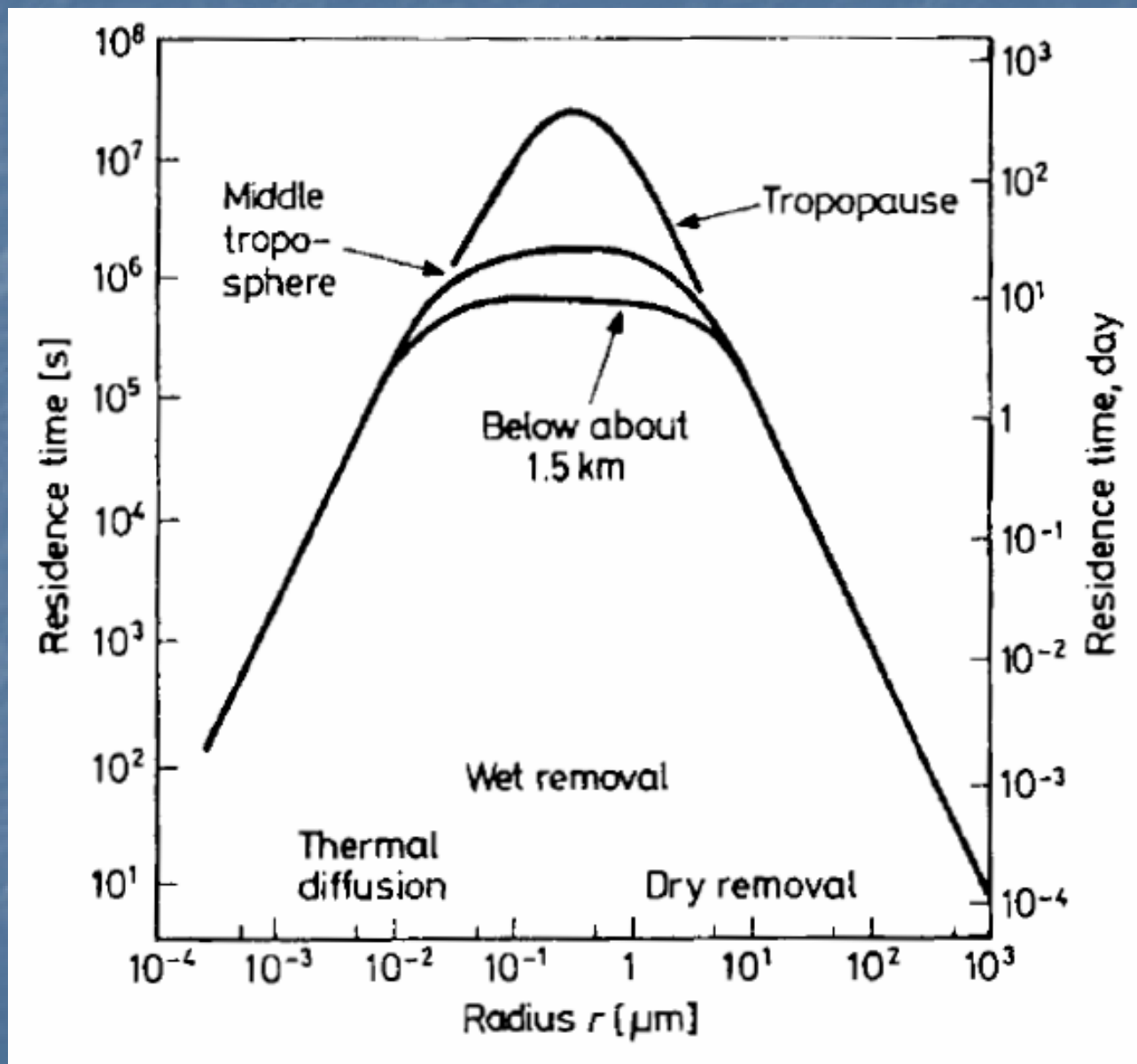
Koaguláció:

Minél kisebb egy részecske, annál rövidebb a légköri tartózkodási ideje

Aeroszol részecskék légköri tartózkodási idejének méretfüggése:

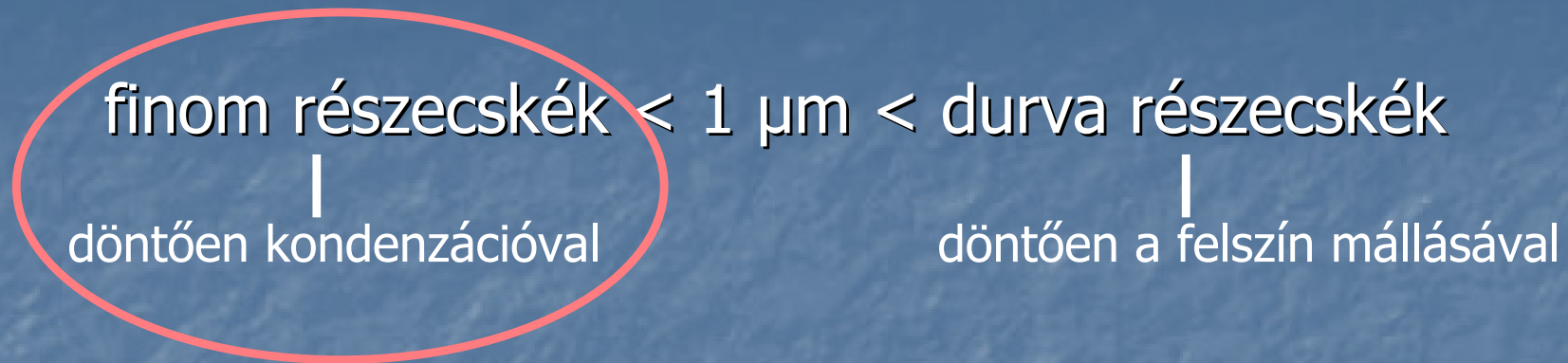

koaguláció

száras/nedves ülepedés

szedimentáció

Aeroszol részecskék keletkezése: méretfüggő

kondenzáció: kondenzációra képes gőzökből
(ált. légköri viszonyok között alacsony a telítési
gőznyomásuk, kevésbé illékonyak)

kémiai reakcióval képződnek vagy közvetlenül
kerülnek a légkörbe

kondenzáció: 1. lépés – nukleáció (gócképződés)

homogén nukleáció: csak gőzök vannak jelen

heterogén nukleáció: már meglévő részecske is részt vesz benne

A nukleáció típusai:

- **homogén homomolekuláris:** egyetlen gőz (csak túltelített gőzben)
- **homogén heteromolekuláris:** több gőz egyidejűleg
- **heterogén homomolekuláris:** egy gőz részecske felületén
- **heterogén heteromolekuláris:** több gőz egyidejűleg részecske felületén

A nukleáció folyamata:

- néhány molekula összetapad, de szét is esik
- telítettség növekedésével, túltelítettség kialakulásával:
ütközés/összetapadás valószínűsége nő
a molekulacsoport mérete elérheti a kritikus méretet:
gyorsabban fogja be az új molekulákat, mint ahogy a
már befogottakat elveszíti

a nukleáció sebessége: a kritikus méret feletti molekula-klaszterek
keletkezési sebessége

Nukleáció:

Energetikailag: $\geq$ kritikus méret = labilis állapot
további növekedés nem igényel energiát
(nő, amíg van miből)

Kritikus méret: túltelítettség²től függ
nagyobb túltelítettség²nél kisebb a kritikus sugár

Más megközelítés: görbült felszínre nagyobb a telítési gőznyomás

Minden befogott molekulával nő a sugár, csökken a telítési gőznyomás

nő a túltelítettség $\rightarrow$ gyorsul a kondenzáció
(amíg nem csökken a gőznyomás)

Nukleáció:

Homogén homomolekuláris nukleáció: csak túltelített gőzben

Homogén heteromolekuláris: akkor is, ha az egyes gőzökre külön-külön a levegő nem túltelített

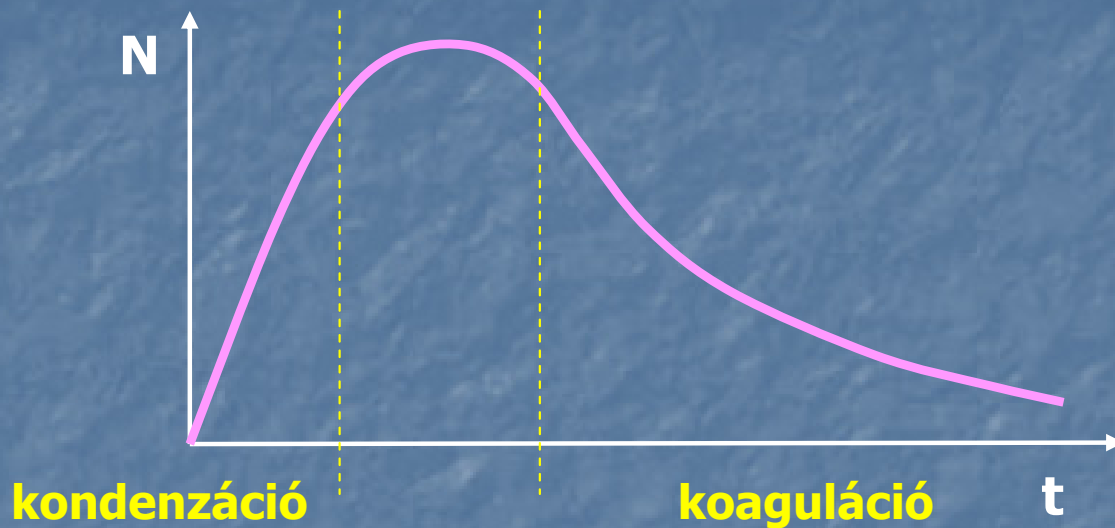
vízgőz mindig van → gyakori nukleációs mód a troposzférában
(vegyes molekula-klaszterek jönnek létre)

(pl. a vízgőzre vonatkozó telítettségétől függően a H_2SO_4 kondenzációhoz szükséges gőznyomás akár 3 nagyságrenddel alacsonyabb is lehet, mint a homogén homomolekuláris nukleációnál)

Heterogén homomolekuláris nukleáció: tipikusan a vízgőz
(és a fémgőzök) kondenzációja

A levegő szinte sohasem túltelített vízgőzzel (homogén homomolekuláris nukleáció). Mindig vannak olyan részecskék (kondenzációs magok), amelyeken a kondenzáció a vízgőzre vonatkozó telítési gőznyomásnál alacsonyabb gőznyomáson megindul.

A részecskék koncentrációjának változása:

zárt tér, $t = 0$ túltelített gőz

$$\frac{dN}{dt} = \left(\frac{dN}{dt} \right)_{\text{kond}} - \left(\frac{dN}{dt} \right)_{\text{koag}}$$

- 1) gőz keletkezés – a kémiai reakciók sebességétől függ
(kiindulási anyagok mennyisége, környezeti feltételek)
- 2) nukleáció – a gőznyomástól függ (gőzkeletkezés sebessége)
- 3) koaguláció – részecskék számától, méreteloszlásától függ

Kondenzációra képes anyagok: kénsav (H_2SO_4)

telítési gőznyomása viszonylag alacsony, $\sim 10^{-2}$ Pa

jellemzően homogén heteromolekuláris nukleáció (vízgőzzel)
sztratoszférában homogén homomolekuláris nukleáció is lehet

H_2SO_4 más anyagokkal **szulfát** sókat képez (pl. $\text{NH}_3 \rightarrow (\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$)

tengerek felett: $\text{DMS} \rightarrow \text{SO}_2 \rightarrow \text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow$ **szulfát**

iparosított területek felett: $\text{SO}_2 \rightarrow \text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow$ **szulfát**

sztratoszférában: $\text{COS} \rightarrow \text{SO}_2 \rightarrow \text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow$ **szulfát**

korom felületén közvetlen $\text{SO}_2 \rightarrow$ szulfát transzformáció

sztratoszférában: ha nincs elég $\text{NH}_3 \rightarrow$ szabad H_2SO_4 molekulák

Kondenzációra képes anyagok: salétromsav (HNO₃)

HNO₃ más anyagokkal **nitrát** sókat képez (pl. NH₃ → NH₄NO₃)

viszonylag magas a telítési gőznyomása, csak részben kondenzálódik

jellemzően homogén heteromolekuláris nukleáció (vízgőzzel)

NH₄NO₃ elbomolhat → nyáron több HNO₃ gáz fázisban (évi menet)

Kondenzációra képes anyagok: szerves anyagok

- nem rég óta ismertek, de az aeroszol részecskék jelentős részét alkotják
- C-atomszám növekedésével csökken a telítési gőznyomás (illékonyság), könnyebben kondenzálódnak
- Nagy C-atomszámú (>10) alifás, policiklikus aromás, oxigént (esetleg mást is) tartalmazó policiklikus vegyületek
- egy részük vízben is oldódik, kondenzációs mag lehet

Elsődleges és másodlagos aeroszol részecskék:

Másodlagos aeroszol részecskék: kémiai úton keletkeznek a légkörben (pl. szulfátok, nitrátok, számos szerves aeroszol részecske)

Van közvetlen szulfát bevitel is (pl. vulkáni tevékenység, tengeri só, stb.), de darabszámra nem jelentős. Tömegre igen (nagy részecskék)!

Elsődleges aeroszol részecskék: nem kémiai úton keletkeznek

Egy részük szintén kondenzációval képződik a közvetlenül kibocsátott gőzökből

Elsődleges aeroszol részecskék:

Természetes források:

- biomassza égés – biomasszából és a talajból szerves anyagok, elemi szén (korom), fémek lehűlés során homogén/heterogén kondenzáció
- lösz erózió – finom por ($<1 \mu\text{m}$)

Elsődleges aeroszol részecskék:

Antropogén források:

magas hőmérsékletű égés → fémgőzök →
→ lehűlés, heterogén kondenzáció

- színesfém kohászat: Cu, Cd, Zn, Ni, V, Cr, Hg,...
- széntüzelés: As, Sb, Hg, elemi szén,...
- olajtüzelés: Ni, V, elemi szén,...
- hulladékégetés: Cd, Mn, Cu, Hg, szerves anyagok (PAH, Cl-tartalmúak)
- közlekedés: Pb, nehéz szénhidrogének, PAH, elemi szén,...

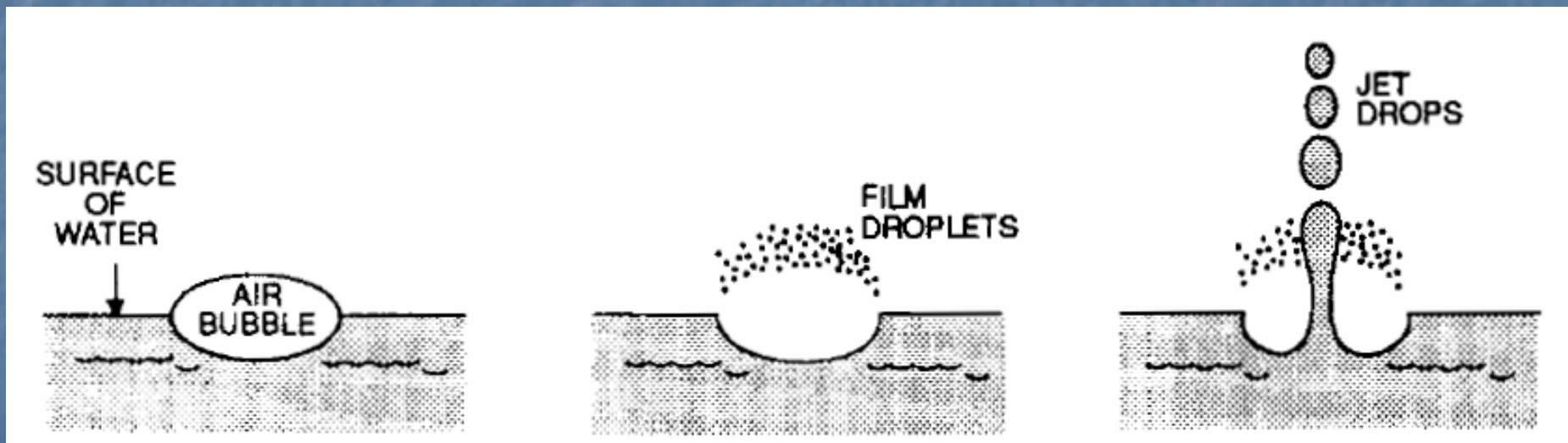
Hg: maradhat részben gáz halmazállapotban (illékony)

Durva ($>1 \mu\text{m}$) aeroszol részecskék:

általában közvetlenül kerülnek a légkörbe

- **Tengeri só:** $\sim 85\%$ NaCl (+ MgCl, MgSO₄, KCl, CaCl₂, CaSO₄,.....)

elsodort vízcsepp túl nagy, a felszínre érkező buborékok szétpattanása – buborékképződés $\sim$ szélesebbég

Durva ($>1 \mu\text{m}$) aeroszol részecskék:

- **A felszín aprózódása** – szél erózió, talaj részecskék
csak kevés részecske elég kicsi ahhoz, hogy tartósan a levegőben maradjon, de nagy az össztömegük
- **Kisebb források:** erdőtüzek
vulkáni tevékenység
biológiai eredet (baktériumok, spórák, pollenek, vírusok,...)
meteorit por
- **Antropogén források:** ipari folyamatok (pl. cementgyártás)
erózió (utakról, mezőgazd. területekről
felvert por, gumimorzsalék, fékbetét
(korábban azbeszt), stb...)
építési folyamatok („por”)

Aeroszol részecskék anyagmérlege:

	Természetes		Antropogén
kénvegyületek → szulfát	150	+	190 Mt/év
NO _x → nitrát	30	+	50 Mt/év
VOC → szerves aeroszol	100-400	+	10 Mt/év
ipar, közlekedés			110 Mt/év
biomassza égetés			90 Mt/év
talajerózió	1500		Mt/év
tengeri só	1300		Mt/év
vulkáni por	30		Mt/év
biológiai anyag	50		Mt/év
meteorit por	1		Mt/év
ÖSSZESEN	3100-3400	+	450 Mt/év

Aeroszol részecskék koncentrációja:

óceánok felett:	10-100 db/cm ³
vidéki levegő, kontinentális háttér:	10 ³ -10 ⁴ db/cm ³
városi levegő:	>10 ⁵ db/cm ³

Lényeges a méret szerinti eloszlás!

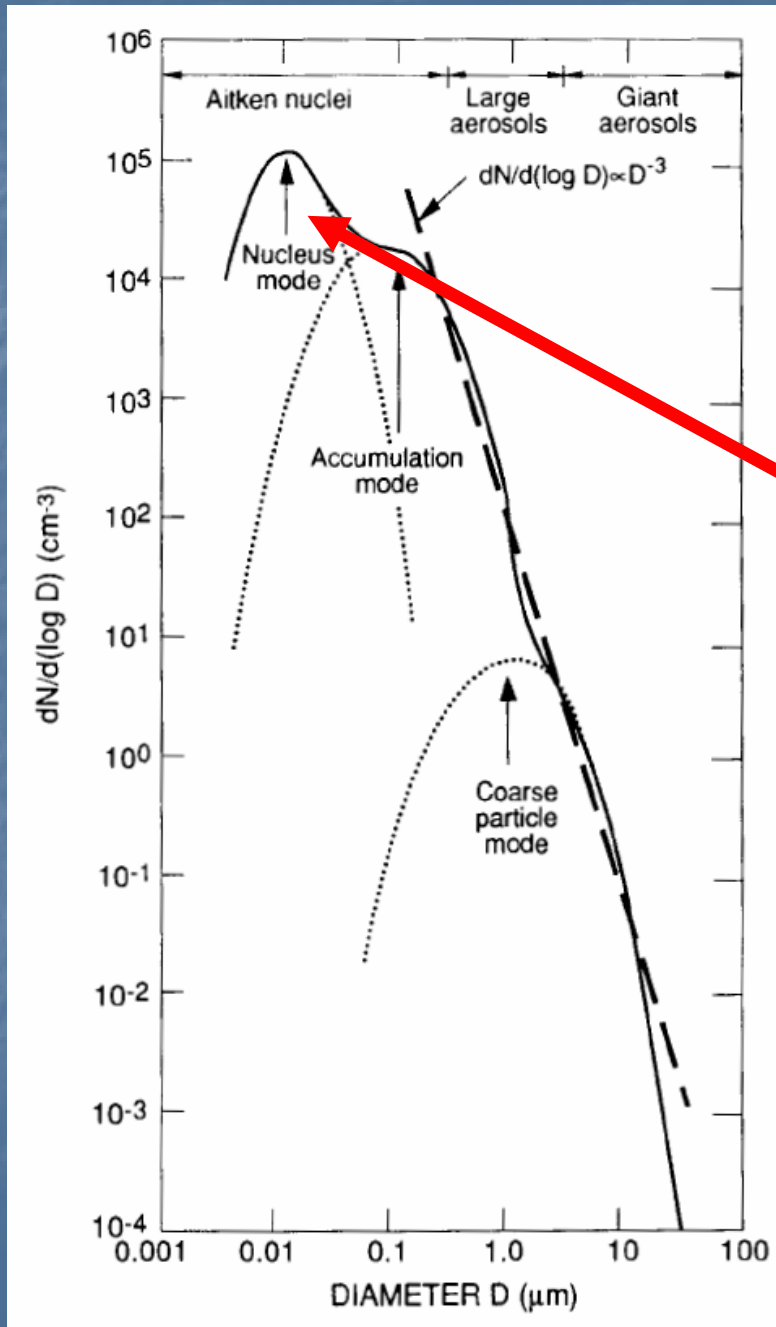
ettől függ a kondenzációban játszott szerepük

ettől függ a légköri optikában, energiaátvitelben játszott szerepük

ettől függ az egészségügyi hatásuk

Aeroszol részecskék méreteloszlása:

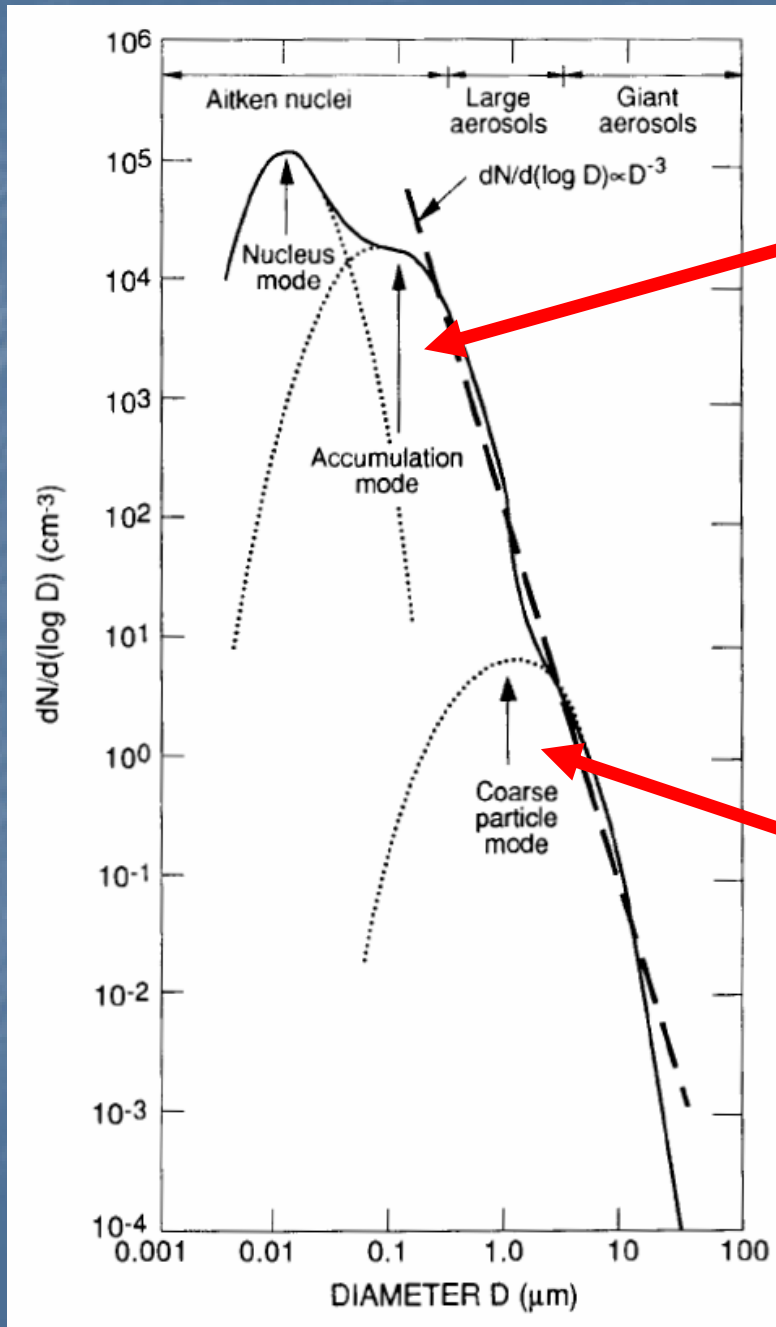
a méret szerinti eloszlás általában 3 lognormál eloszlás összege – arányuk helytől, időtől függ

1. Nukleációs eloszlás: nukleációval keletkező részecskék. A gőzforrás közelében jelentős. Gőzutánpótlás híján jelentősen csökken (koaguláció), a 0,1-1 μm tartományba kerül át.

Gőzképződésben fontos a fotokémiai-
lag keletkező OH (napi menete van).
Éjjel csökken a bioszféra VOC
kibocsátása (fény, T), lassulnak a
reakciók.

A méret szerinti eloszlásnak napi menete van

Aeroszol részecskék méreteloszlása:

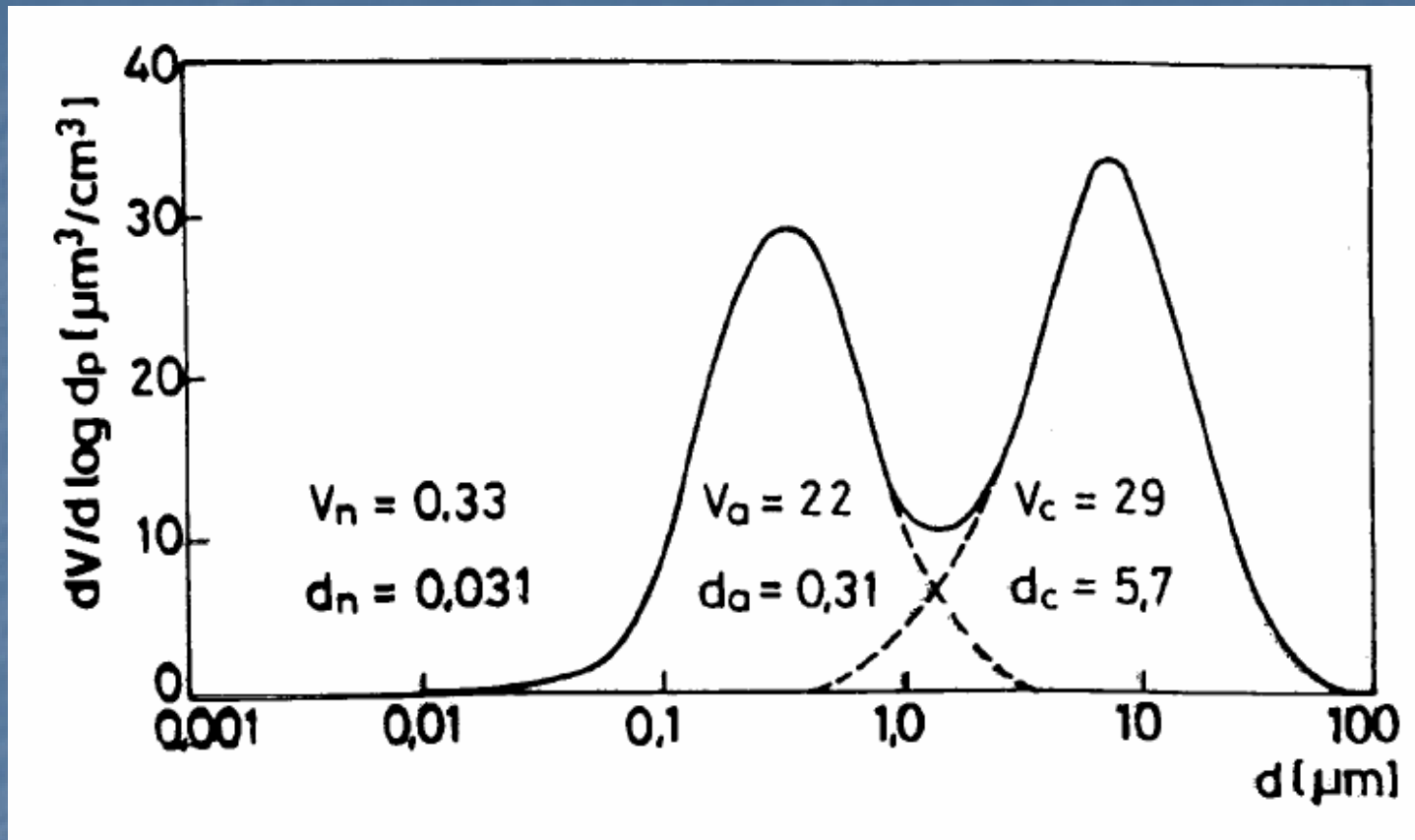
2. Akkumulációs eloszlás:

- a nukleációs eloszlásból „akkumulálódik” ide az anyag koagulációval

- ezekre a részecskékre kondenzálódik az anyag heterogén kondenzáció esetén.

3. Durva eloszlás: talaj és tengeri só részecskék

Aeroszol részecskék méreteloszlása:

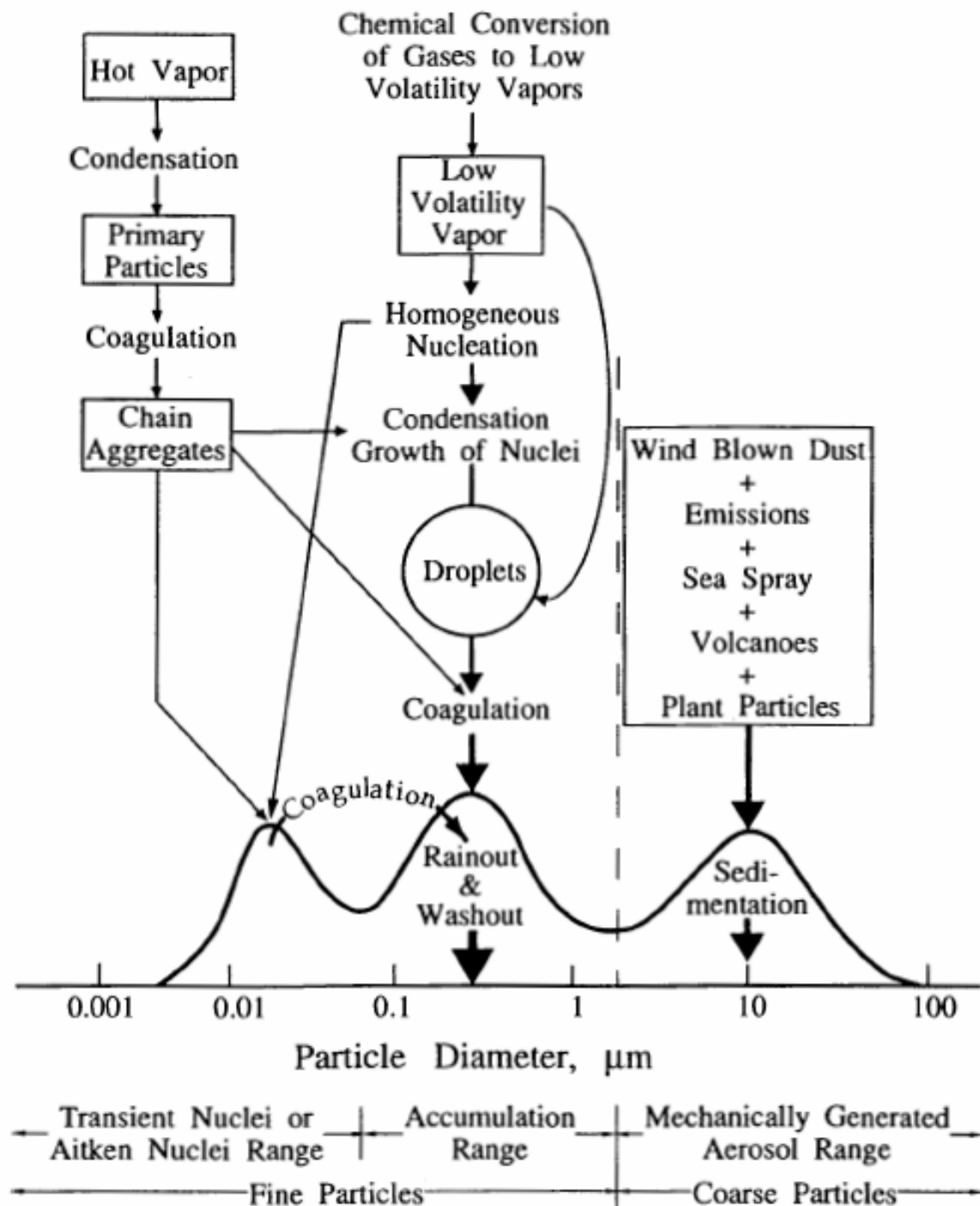

rengeteg kicsi, sok közepes, kevés nagy részecske,

DE

a tömeg/térfogat $> 50\%$ a durva és csak $< 1\%$ a nukleációs tartományban

$m \sim r^3$ -- 1 000 000 db 0,1 μm -es részecske tömege = 1 db 10 μm -es részecskéével

FIGURE 2.15 Idealized schematic of the distribution of particle surface area of an atmospheric aerosol (Whitby and Cantrell, 1976). Principal modes, sources, and particle formation and removal mechanisms are indicated.

Aeroszol részecskék kémiai összetétele:

- **Nukleációs tartományban:** a kondenzálódó gőzöknek megfelelő összetétel

Jelentős részben $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$. Sok a részleteiben alig ismert szerves anyag + elemi szén. Iparosított területeken jelentős lehet az NH_4NO_3 mennyiség

- **Akkumulációs tartományban:** vegyes összetétel

Nukleációs tartományból koagulációval. Nem változik az összetétel, de vegyes részecskék jöhetnek létre. A részecskékre heterogén kondenzációval kerül anyag (pl. fémek). C, S, N tartalom jelentős

- **Durva tartományban:** ásványi anyagok a kontinensek felett, tengeri só az óceánok felett.

Talaj: Si, Al, Fe, Ca (oxidok)

Óceánok: Na, K, Ca, Mg (kloridok, szulfátok, stb.)

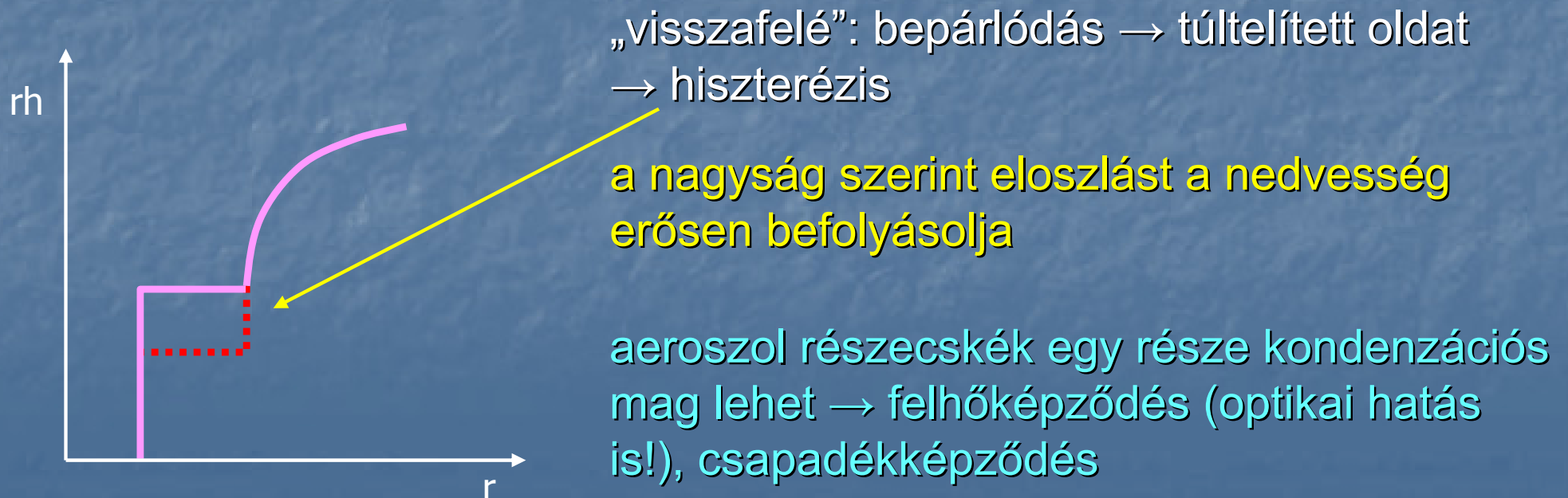
Aeroszol részecskék kikerülése:

- **Száraz ülepedés:** felszíni adszorpció
nagy részecskék – szedimentáció is
(gravitációs ülepedés)
- **Nedves ülepedés:** vízben oldhatók kondenzációs magként
kis részecskék - koagulációval a cseppekbe
nagy részecskék - ütközéssel a hulló cseppekbe

Aeroszol részecskék hatása:

A) Légekörfizikai hatás: sugárzásátvitel - visszaver $\rightarrow$ hűt (pl. szulfát)
- elnyel $\rightarrow$ fűt (pl. korom)
- látástávolság csökkentése

- vízben oldható, higroszkópos részecskéken 100% rel. nedvesség alatt megindul a vízgőz kondenzációja oldatcsepp keletkezik
- oldatcseppre a telítési gőznyomás alacsonyabb, mint a szilárd részecskére $\rightarrow$ a relatív túltelítettség megnő $\rightarrow$ a csepp (görbületi sugár) nő $\rightarrow$ a relatív túltelítettség nő $\rightarrow$ a csepp hígul $\rightarrow$ a relatív túltelítettség csökken $\rightarrow$ egyensúly

Aeroszol részecskék hatása:

B) Egészségügyi hatás: belélegezve egészségkárosító hatásuk lehet (méret- és anyagfüggő)

- $> 10 \mu\text{m}$: elakad a felső légutakban, viszonylag gyorsan kiürül
- $< 1 \mu\text{m}$: a tüdő mélyére is lekerülhet, nehezen távozik, hosszan tartó hatás
- vízben oldhatók: elnyelődnek a felső légutakban, viszonylag gyorsan távoznak
- fémek: mérgezési tünetek
- PAH: rákkeltő hatás
- korom: más anyagok (pl. $\text{SO}_2/\text{H}_2\text{SO}_4$ /szulfát) hordozója lehet

Mit mérjek? Darab-koncentráció, tömeg-koncentráció, kémiai összetétel, méret szerinti eloszlás (+kémiai összetétel)?

Mindent nem lehet (pénz!)

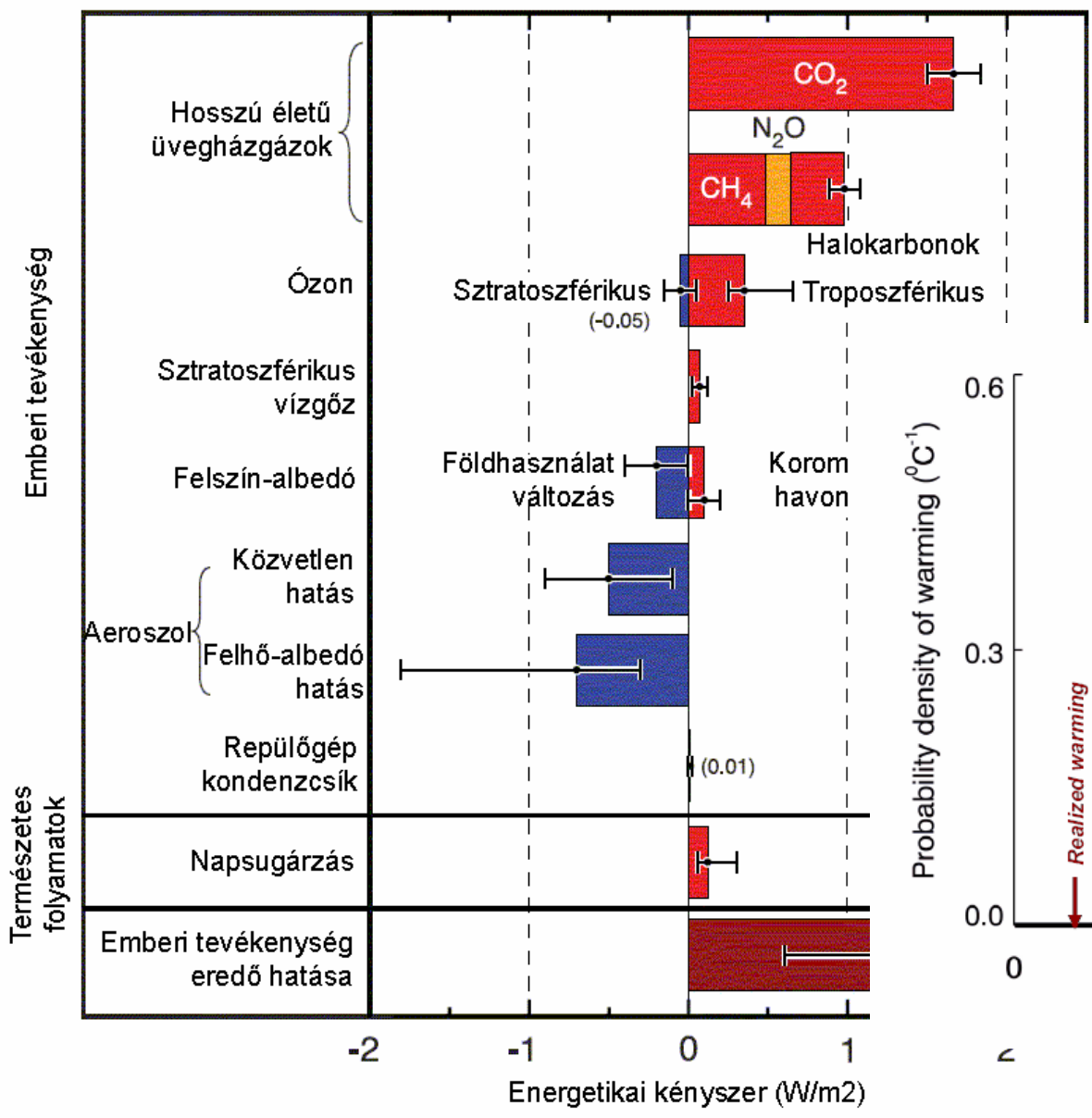
PM_{10} : $< 10 \mu\text{m}$ tömeg-koncentráció ($\text{PM}_{2.5}$ és $\text{PM}_{1.0}$ is kellene)
kívánatos lenne a kémiai összetétel is

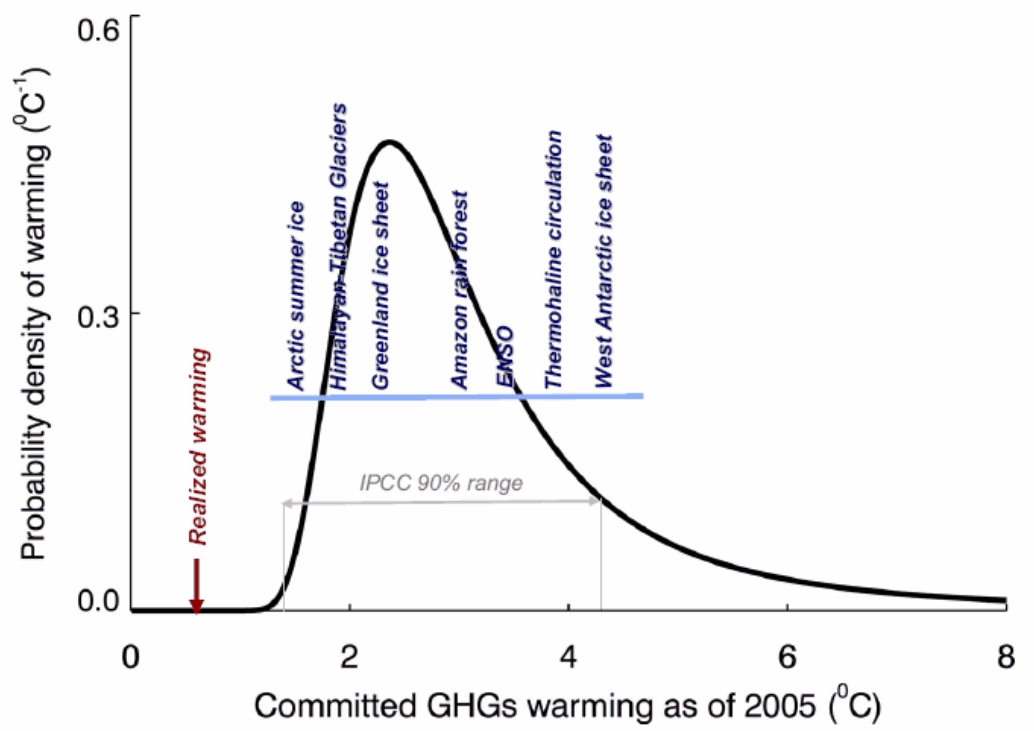
Aeroszol részecskék hatása:

C) Környezeti hatás: az antropogén eredetű részecskék többlet terhelésként jelentkeznek

- szulfát, nitrát: savasodás – növény- és halpusztulás, korróziós károk
- nitrát, ammónium: eutrofizáció
- nehézfémek: oldható formában felszívódnak a vegetációban – mérgezés, beépülés a táplálékláncba
- elemi szén (korom): elősegíti a korróziót, esztétikai kár
- antropogén szerves anyagok: sok közöttük a karcinogén, mutagén, teratogén
  - PAH (Polycyclic Aromatic Hydrocarbons - policiklikus aromás szénhidrogének): sok rákkeltő
  - POP (Persistent Organic Compounds – lassan lebomló szerves anyagok): növényvédőszeres, klórtartalmú égési származékok és ipari melléktermékek – rákkeltő, mutagén, beépül a táplálékláncba (elsősorban a tengeri élővilágba)

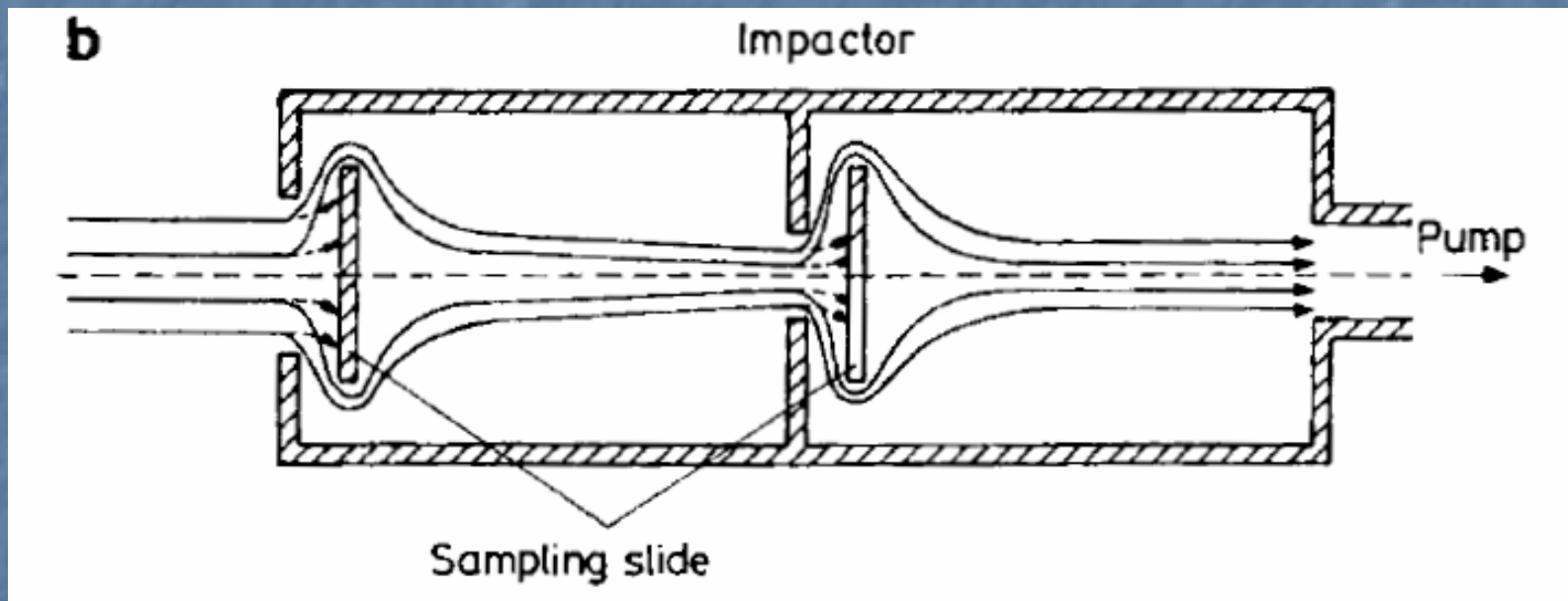
0,8°C → 2,4°C

Aeroszol részecskék mérése:

Mintavétel: többnyire szűrőn (teflon, papír, üvegszál, stb.)

Nagyság szerinti eloszlás: (kaszád) impaktor

Szűrőkből: tömeg-koncentráció (aeroszol tömeg/átszívott légtérfogat)
anyagösszetétel mérések

Aeroszol részecskék mérése:

Anyagi összetétel vizsgálata szűrőről:

- szűrőről leoldott anyag kémiai analízise (spektrofotometria, kromatográfia [GC, IC, HPLC])
- szűrő elégetve – → CO₂ analízis (elemi+szerves szén mennyiség)
- szűrő fényelnyelése – elemi szén (=korom)
- (elektron)mikroszkópos vizsgálat – morfológiai analízis (kristályok, spórák, stb.)
- nukleáris módszerek (PIXE, neutron aktiváció, röntgen-fluoreszcencia, stb.) – főleg fémek, ásványi anyagok kimutatása akár egyedi részecskeanalízis is lehetséges